

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
Книга XXXII

**ЕЗИКОВАТА МАНИПУЛАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ
ПРЕЗ ПЕРИОДА 1945–1989 Г.:
ИЗГРАЖДАНЕ НА КОНЦЕПТА *БЪДЕЩЕ*¹**

Иво Панчев

Институт за български език, БАН

**LINGUISTIC MANIPULATION IN BULGARIA DURING
THE PERIOD BETWEEN 1945 AND 1989: CREATION
OF THE CONCEPT “FUTURE”**

Ivo Panchev

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

*– Дай да пуснем бира с марка „Бъдеще“. Според настроението си хората сами ще избират „светло“ или „тъмно“.
– Аха. „Тъмно минало“, „Светло бъдеще“ и нефилтрирана бира „Мътно настояще“.*

Виц, прочетен в anekdotov.net

Резюме. В текста близкото социалистическо минало на България се разглежда в лингвокултурологическа перспектива. Чрез привличането на езиков материал от различни източници (речници, лексикални бази данни, преса и др.) правя опит да реконструирам концепта **бъдеще** в различните му измерения. Всеки текст може да се разглежда и като опит за манипулация спрямо неговия получател (слушател, читател), защото всяка комуникация потенциално е манипулативна по природа.

Ключови думи: езикова манипулация, концептът бъдеще, социалистически период в България

¹ Текстът е резултат от разработката на индивидуална подтема към колективната планова тема „Паралелните светове на езика“ на Секция за общо и съпоставително езикознание на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“.

Abstract. The article presents a linguocultural review of Bulgaria's recent socialist history. By means of drawing linguistic data from various sources (dictionaries, glossaries, lexical databases, the press, etc.), the author attempts at recreating the concept of 'the future' in its various realizations. In unison with the article's title, the author makes the conclusion that each and every text could be viewed as a manipulation attempt aimed at the text's recipient (listener, reader, audience), just as every communication is potentially manipulative by nature.

Keywords: linguistic manipulation, concept of 'the future', socialist period

1. Увод

Изследването на недалечния социалистически период на България в руслото на хуманитарните науки е важно. Реализират се проекти, които имат амбицията да хвърлят светлина в исторически, социологически, културологичен, философски, литературоведски и др. план върху тези противоречиви четиридесет и пет години. Сред авторите, публикували текстове в подобно направление, може да бъдат посочени Г. Господинов (Господинов/Gospodinov 2015), Ив. Еленков (Еленков/Elenkov 2018), Й. Люцканов (Люцканов/Lyutskanov 2012), Н. Алтънков (Алтънков/Altankov 2018) и други. Публикуват се разнообразни по тема и подход материали в интернет: съществува например група във Facebook „Спомени от Народната република“, съществува сайт „Музей на комунизма“, не спират многобройните дискусии в блогове и форуми. Всичко това е показател за силния обществен и научен интерес към социалистическия период. Учени от Института за български език също изследват „социалистическата“ проблематика.

За целите на настоящото изследване допускам, че съществува концепт **бъдеще** със специфично запълване. Когато този концепт се използва в политизиран контекст, се активира определено негово съдържание и то става доминиращо.

За „правилното“ запълване на концепта **бъдеще** голямо значение имат опозициите *минало – настояще, настояще – бъдеще* и *минало – бъдеще*, като основна идея е социалистическата доктрина да се представи за единствен правилен/възможен избор. С тази цел се извършва манипулация в сферата на официалното говорене (езикова манипулация): акцентува се върху постигнатите успехи, омаловажат се неуспехите, изгражда се изцяло позитивен образ на **бъдещето** (ето защо и споменатият по-горе кратък речник може да бъде наречен „позитивен социалистически речник“). Като цяло избягвам разграничаването на *добро и зло, правилно и неправилно, морално и неморално* и др. абстрактни опозиции. Не бих искал текстът да се възприема като „атака“ към идеологията или държавния строй от близкото ни минало. Става дума за опит за лингвокултурологичен анализ на концепта **бъдеще** с отчитане на неговите социалистически измерения.

За да разкрия езиковата реализация на концепта **бъдеще**, в изследването използвам езиков материал от различни източници: речници, корпуси, извадки от пресата за интересувания ме период, епистоларни текстове от 60-те и

70-те години на ХХ век. В тази връзка искам да подчертая, че няма никакъв задължителен набор от видове езикови източници за едно лингвокултурологично изследване. Традиционни за подобен род изследвания са източници като вече посочените речници и корпуси, освен тях – precedentните литературни и публицистични текстове, фразеологията, афористиката и други. Сред другите източници може да се посочи поетичното творчество: именно него използва за езиков материал в изследването си за концепта **щастие** в руския език С. Г. Воркачов (Воркачов/Vorkachov 2004). В мое изследване за **камъка** като част от българската лингвокултура (Панчев/Panchev 2015a) ексцерпирам езиков материал от регистъра ЕКАТТЕ и проследявам наличието в ойконимите на семантичното поле на съществителното име *камък*: *скала*, *гранит*, *мрамор* и др. Ценен източник на езиков материал са анкетите – смята се, че те „обективизират“ езиковедското изследване. Анкети използват български учени в областта на етнолингвистиката (например М. Китанова, М. Витанова и К. Мичева-Пейчева в проекта „Концептите „дом“, „труд“ и „свобода“ в български език“ (2013–2015)“ (вж. Бартмински и др./Bartmiński et al. 2015). В желанието си да потърся различен тип езиков материал съм анализирал и лична кореспонденция (Панчев/Panchev 2015b). Посоченото далеч не изчерпва възможностите за избор на езиков материал, а просто показва, че те са достатъчно широки, като изследователят трябва да отчита спецификата на всеки текст и по възможност да разнообразява използвания езиков материал, за да обхване от различни ъгли изследвания обект.

В края на изследването съм дал кратка подборка от думи и изрази, отразяващи ключови за епохата на социализма в България и за изграждането на концепта **бъдеще** понятия. Чрез тяхната активна употреба през периода 1945–1989 г. социалистическата държава опитва да изгради в обществото определен модел на очакванията по отношение на **бъдещето**. Позволил съм си да нарека подбраните думи и изрази „речник“, макар от лексикографска гледна точка това решение да търпи критика.

2. Какво ще рече „манипулация“ и в частност „езикова манипулация“

В изследването смятам за уместно да се насоча към следното значение на думата *манипулация*: прен. книж. ‘Целенасочено, тенденциозно въздействие върху съзнанието, поведението на някого, за да бъде използван за постигане на някаква, обикн. користна цел’. Произходът на думата е указан като немски или френски. Във френския речник „Larousse“ присъства определение, което добре подхожда за случая с езиковата манипулация: ‘Action d’orienter la conduite de quelqu’un, d’un groupe dans le sens qu’on désire et sans qu’ils s’en rendent compte’ *La manipulation de l’opinion publique* (‘Действие за насочване на поведението на някого или на група по желан начин и без насочваният да осъзнава това’ *Манипулация на общественото мнение*).

Не всичко, свързано с манипулацията, обаче е просто и ясно. Ученият П. Чилтън например признава, че се затруднява да определи понятието „ма-

нипулация“⁴. Той привежда четири аргумента защо манипулацията е странен и трудноуловим феномен: а) самият той манипулира в качеството си на автор читателя, като свързва мисловни изображения с черните знаци, които читателят чете, без читателят да е наясно с процеса, в който е въввлечен; б) ще бъде ли читателят щастлив да признае, че учителят манипулира учениците си или пък че М. Лутър Кинг манипулира с ефективната си реторика, или пък че в Библията (Проповед на планината) има манипулация; в) от гледна точка на адресата теорията на манипулацията изглежда така: адресантът предизвиква адресата да формира възгледи и да действа съгласно тях, без да е наясно какво се извършва с него (т.е. да е наясно, че е манипулиран – *И.П.*). Има вероятност адресантът да е наивен или лошо информиран и това е екстралингвистичен феномен. Може информацията от адресанта да е частична, но пък адресантът може да провери. Може каналът на информацията да е повлиян от фактори като тормоз, подкупи и др. – отново екстралингвистични феномени; г) защо глупави или зловещи идеи се разпространяват, когато хората могат лесно да ги проверят и отхвърлят. Авторът подчертава, че колкото и да му се иска да види хората способни да отхвърлят опитите за манипулация, манипулацията се случва в общественния живот (Чилтън/Chilton 2005, 16).

Всяка власт манипулира. Не прави изключение и тоталитарната, но тя за разлика от демократично избраната манипулира ТОТАЛитарно и ТОТАЛно. През социализма се манипулира всичко, дори и най-интимните сфери². Как и с какво се манипулира? Логично е това да става главно с езика. Изкуството – скулптурата, живописата, киното, музиката – всички те също отправят важни манипулативни социалистически послания, но отстъпват по ефективност на манипулацията чрез езика, защото тя е навсякъде – печатни издания, обществени прояви, радио и телевизия. Работникът/селянинът може да не посещава изложби и концерти, може да не обърне внимание на картините и скулптурите, но е почти сигурно, че ще слуша новините по радиото (ще ги гледа по телевизията, ще ги прочете във вестника) и че ще му се наложи да изслуша ръководителите си, които методично ще му втъпяват лозунги. Тече манипулация.

Манипулацията е феномен, който буди интереса на лингвистите. За езиковедските измерения на манипулацията пишат учени като Ст. Димитрова (вж. Димитрова/Dimitrova 1999), М. Виденов (вж. Виденов/Videnov 1997), Б. Георгиев (вж. Георгиев/Georgiev 1992), М. Цветкова (вж. Цветкова/Tsvetkova 2009) и др. Манипулацията от езиковедска гледна точка е възможна под формата на нанасяне на дребна поправка на принципа за комуникативно сътрудничество на Х. Пол Грайс. Макар и да се отнася до вербалното общуване, този принцип – „Направи своя принос в съответния момент на общуване такъв, какъвто той се изисква от възприетата насока на разговора, в който си ангажиран. Това може да се нарече принципът на сътрудничество при общуване.“ (цит. по Стаменов/Stamenov 2011, 226) – може да се модифицира и да зазвучи „направи приноса такъв, какъвто той се изисква от възприетата линия на манипулатора/партията“.

² Дори по отношение на любовния/половия живот. По тази тема вж. Господинов/Gospodinov 2015 и Пенчев/Penchev 2015.

3. Концептът *бъдеще* в речников и друг подобен материал

Концептът – или лингвокултурният концепт – е основна единица на лингвокултурологията. Лингвокултурологията е едно от съвременните (след 90-те години на XX век) разклонения на етнолингвистиката. Лингвокултурологията като цяло се възприема като научна дисциплина, насочена към синхронното изследване на езика, макар успешно да използва и данни, почерпани от историческите лингвистични дисциплини. Основна задача на лингвокултурологията е да изучава и да описва взаимоотношенията на езика и културата, езика и етноса, езика и националния манталитет. Лингвокултурологията дава възможност на изследователя да реконструира духовната самобитност на народа – идея, която пряко кореспондира с хумболтианските идеи и търсения от XIX век, – и показва как антропоцентричната парадигма се „рестартира“ и завръща през последните десетилетия на XX и първите десетилетия на XXI век.

Сред авторите, разработвали проблематиката за концептите, особено място заема руският учен Ю. С. Степанов. Той е автор на труда „Константи. Речник на руската култура. Опит за изследване“, който оказва значително влияние на лингвокултурните изследвания в Русия и в България. Концептът, пише Ю. С. Степанов, е *културен концентрат* в човешкото съзнание (Степанов/Stepanov 1997, 40). Това, чрез което културата прониква в духовния свят на човека, но и това, чрез което обикновеният човек прониква в културата и понякога ѝ влияе. Концептът е една съвкупност от представи, понятия, знания, асоциации, преживявания, която съпровожда *една конкретна дума*. Структурата на концепта според Ю. С. Степанов е трислойна: основен актуален признак, допълнителни пасивни признаци, които са исторически, и вътрешна форма, която обикновено не се осъзнава в актуалния момент и е съхранена във външната форма. Даден е интересен пример – концептът за „мъжки“ и „женски“ ден в СССР (23 февруари – Ден на съветската армия и 8 март – Международен ден на жената). Основният актуален признак е, че става дума за празник – ден, различен от другите делнични дни. Допълнителни признаци са спомените на по-възрастните граждани на Русия (СССР), че на определени дати са се чествали „мъжки“ и „женски“ ден и са се провеждали свързаните с това ритуални мероприятия. Нормално е тези признаци да не са значещи за по-младите носители на руската, още по-малко за носителите на българската култура. Вътрешната форма на концепта са събитията, в резултат на които са фиксирани датите на празниците (демонстрация, организирана от Клара Цеткин; голямо сражение, спечелено от Червената армия). Примери за подобни концепти, „обраснали“ с допълнителни признаци по конотативен път, не е трудно да се посочат и за българската културна действителност. Например концептът за **неделята** в българските села, който преди социалистическия период е съдържал признаците на празник и посещение на църковна служба, губи признака „ден за посещение на църковна служба“. Концептът за **съботника** през социалистическия период, на който социалистическата пропаганда приписва признаците на дълг, престиж, масовост и др., за голяма част от хората остава със съдържанието на нещо натрапено, задължително и

безсмислено. Особено трудно е да се погледне на работата без пари, *pro bono publico*, през призмата на днешния ден, когато личният материален успех е издигнат в култ. Стига се до парадокса в България да се клеймят като „комунистически“ доброволческите инициативи изобщо, въпреки че те имат своя престиж в западния свят. Това е пример за деформацията в съзнанието на хората, настъпила под въздействието на манипулациите на социалистическата система.

Анализът на концепта **бъдеще** започвам от езиковата му реализация чрез една конкретна дума – съществителното *бъдеще*.

В старобългарския речник има две думи – *вѣдѣще* (СтБР/StBR т. 1, 136) и *градѣще* (СтБР/StBR т. 1, 380), които изглеждат почти пълни синоними. Съществителното *бъдеще* словообразователно идва от глагола *вѣти/вѣдѣ/вѣдѣши* и означава ‘нещо, което ще го бъде’. Съществителното *градѣще* идва от глагола *градѣти/градѣ/градѣши* и означава ‘нещо, което върви, идва’. За сравнение в речника на И. И. Срезневски *градѣши* (ПСрезневски/RSreznevski т. 1, 606) и *бъдѣши* (ПСрезневски/RSreznevski т. 1, 209) са със значението ‘бъдещ’, докато *бѣдѣши* означава ‘задгробен’ (ПСрезневски/RSreznevski, т. 1, 209).

В речника на Н. Геров не открих дума за концепта **бъдеще**. След като не намерих лексеми от типа на *будуще(е)*, *бъдеще*, *грядуще* и подобни на тях, потърсих там, където и руският възпитаник Н. Геров вероятно е правил справки – в речника на В. И. Дал³ (РДал/RDal). В речника на В. И. Дал са налични думите *будущий*, *будущее*, *будущность*, *грядущий*, които обаче са „скрити“ под шапката на глаголите *бывать* (*будущность* ж. ‘будущее, все то, что еще впереди, по времени’) и *грядти* (*грядущий* прич. *грядти*; ‘идуший, ближающийся, наступающий и вообще будущий’). Това ме накара да потърся на аналогични места в речника на Н. Геров, но отново не намерих търсеното: при глагола *съмь* (РГеров/RGerov т. 5, с. 306) е регистрирана формата на *бъдеще* време *вѣдѣ*, но не и друго. Има речникова статия за *грядѣ* (РГеров/RGerov т. 5, 257), но не и друго. Що се отнася до *будущност* (проверих и други възможни изписвания), то липсва речникова статия с такава дума.

Все пак концептът **бъдеще** има своя реализация чрез лексеми в българския език от епохата на Възраждането. Думата *будущност* е регистрирана

³ Тук бих искал да посоча мнението на Л. Андрейчин: „Когато в 1863–1866 г. излиза в Русия речникът на В. И. Дал, работата на Н. Геров върху *Речник на българския език* е била доста напреднала и концепцията му е била ясно установена. Всъщност разликата между двата речника е значителна. Под „живия великоруски език“ В. И. Дал разбира не само народната реч, но и живата реч на руската интелигенция, в която черковнославянското и западното влияние се е чувствувало значително по-слабо. При наличието на богат книжовен живот и многобройна интелигенция в Русия през миналия век В. И. Дал не е можел да не разглежда езика на интелигенцията като съставна част на сложната руска езикова действителност“ (Андрейчин/Andreychin 1975, 29). Напредналата и ясно установена концепция за българския речник не изключва предположеното от мен, а именно, че Н. Геров е правил справки в популярния речник на знаменития руски речникар.

в българския език от втората половина на XIX век и свидетелство за това е например името на един от вестниците на Г. С. Раковски⁴. Вероятно *бъдущност* е навлязла в българския език от руския, в който по мнението на В. В. Виноградов се появява към края на XVIII – началото на XIX век, за да замести думата от старобългарски произход *грядущее* (Виноградов/Vinogradov 1999). Възможно е в ролята на посредник между руския и българския език да е бил сръбският език (като отчетем интензивните връзки на българските възрожденци със Сърбия), но в Сръбския речник на В. Караджич (РКараджич/RKaradžić) от 1818 г. дума *будущност* не е регистрирана.

Друг бележит български речникар – Н. Марков – в своя френско-български речник превежда френската дума *futuration* с българските *бжджщност*, *бжджще* (РМарков/RMarkov 1906, 1009) и „легитимира“ *бъдущност* и *бъдеще* в следосвобожденския български език. Речниците на Н. Геров и Н. Марков са публикувани в рамките на десет години и отразената в тях езикова информация е от една и съща епоха. Ето защо смятам липсата на лексема – езиков израз на концепта **бъдеще** в речника на Н. Геров – за случаен пропуск. В полза на последното твърдение може да се посочи – благодаря на Хр. Дейкова от Института за български език за насоките – и регистрацията в съставения през 80-те години на XIX век речник на А. Л. Дювернуа на думите *бъден*, обяснена с р. *будущий* (РДювернуа/RDuvernois, 184), и *бъднина*, обяснена с р. *будущность* (РДювернуа/RDuvernois, 186).

Що се касае до езиковата реализация на концепта **бъдеще** в съвременни български лексикографски пособия, то може да се посочи следното.

Речник на българския език (РБЕ/РВЕ). В речника думата *бъдеще* има следните значения: 1. Времето, което идва, настъпва след сегашното; бъднина, бъдещност, бъдност. 2. Събития, които ще настъпят след сегашното, бъдещ живот; бъднина. 3. Състояние, положение, което някой ще има след време; бъднина, бъдещност, бъдност. 4. Предстоящо преуспяване в живота.

Български национален корпус (БНК/ВНС). След работата с речници винаги е добре да се провери реализацията на откритите значения в корпусен материал. Това е полезно и може да прецизира на база честотност подредбата на значенията. Търсенето с думата *бъдеще* даде 10 728 употреби. Сред тях не беше трудно да се намерят примери, доказващи наличието на четирите предложени в РБЕ значения:

1. *Значи, няма да се съмнявам за в **бъдеще** във вашите възможности; Взех сака и тръгнах към изхода, като все така не знаех какво ще правя в най-близко **бъдеще**.*

2. *Ние творяхме **бъдеще**; Свободата е във вашето **бъдеще**. **Бъдещето** ще покаже!*

3. *Той ми казва, че е без **бъдеще**; Бях жена с **бъдеще**; Аз нямам **бъдеще** тук.*

4. *Голямо **бъдеще** го чакаше; Предричаха ми блестящо **бъдеще**.*

⁴ Няколко броя на вестник „Бъдущност“, издаван от Г. С. Раковски, излизат през 1864 г. в гр. Букурещ.

Значение номер четири ‘предстоящо преуспяване в живота’ е трудно за разграничаване от значение номер три ‘състояние, положение, което някой ще има след време’ и според мен би могло да отпадне в бъдещи речникови статии.

Инфолекс, синоними бъдеще – бъднина (книж.) – бъдност (книж.). И двата синонима са с маркер за книжен стил, т.е. срещат се рядко в ежедневиия език и употребата им е свидетелство за висок стил или за някакъв тип специално отношение на адресанта (напр. ирония, сарказъм). Синонимното поле може да се разшири с *утре*, *утрешен ден*, *после*, *напред*, *идващо*, *предстоящо*, *развитие*, *прогрес*, *напредък*, като се направи уговорката, че синонимни остават отношенията само с част от значенията на *бъдеще*, изведени в РБЕ. Дори *ново* може да претендира за синонимни отношения с *бъдеще*, ако при тълкуването се акцентува на семата ‘несъстояло се до момента’.

Инфолекс, антоними бъдеще – 1. минало; 2. настояще. Интересен момент, който показва, че бъдещето се „противопоставя“ както на миналото, така и на настоящето. То е еднакво неизвестно и от двете отправни точки, макар, обединявайки минало и настояще, теоретично да имаме по-голям шанс да изкажем предположение за бъдещето или дори да опитаме да го моделираме.

Инфолекс, фразеологизми бъдеще – *Убивам/убия бъдещето/ Убивам си/убия си бъдещето*. Това е съдържателна метафора, която показва разбиране на бъдещето като живо същество, което може да умре, т.е. бъдещето е ‘нещо, което трябва да се пази и отглежда’ – като домашен любимец например. Неразумните действия в настоящето убиват бъдещето. *И утре е ден; Не оставяй днешната работа за утре*.

„**Български норми на словесни асоциации**“ (Герганов/Gerganov 1984). В това изследване съществителното *бъдеще* не е сред избраните двеста думи стимули: не влиза в стоте от оригиналния експеримент на Кент и Розанов, преведени на български, нито е включено от екипа на Е. Герганов в добавените сто специално за българския експеримент. Среща се обаче в отговорите на следните думи стимули: *мечта* 16, *светъл* 2, *време* 2, *комсомол* 2, *път* 1, *дете* 1, *желая* 1, *бебе* 1, *безпокойство* 1, *зная* 1, *книга* 1, *край* 1, *сън* 1, *хубаво* 1.

Славянски асоциативен речник (САС/SAS 2004). В излезлия от печат двадесет години по-късно речник в българската част *бъдеще* също не е дума стимул, но присъства в отговорите на следните думи стимули: *надявам се* 7, *дете* 5, *машина* 4, *млад* 3, *врата* 2, *дъщеря* 2, *жена* 2, *път* 2, *спомням си* 2, *човек* 2, *вечност* 1, *време* 1, *ден* 1, *живот* 1, *искам* 1, *мисля* 1, *нощ* 1, *пари* 1, *светлина* 1, *семейство* 1.

Въз основа на различни речници, регистрирани асоциативни експерименти и корпусен материал може да се каже, че макар и абстрактно бъдещето не е нещо неуловимо за човешкото съзнание поради наличието на езиково назоваване чрез конкретна лексема, синонимни и антонимни редове и широко асоциативно поле.

Бъдещето е универсален концепт за *homo sapiens*, то е това, което предстои, което не се е случило. Момент, различен от това, което е било, и това,

което е. Сигурно (почти), че ще го има, но не е сигурно какво ще бъде. Неслучайно А. Вежбицка посочва в списъка с универсални семантични примитиви примитивите за време NOW (сега), AFTER (след това) и BEFORE (преди) (Вежбицка/Wierzbicka 2005, 141). Може да се постави знак на равенство, разбира се, с известни уговорки, между примитива AFTER и концепта **бъдеще**.

Бъдещето е шамповано в европейската култура, при това според Дж. Лейкъф и М. Джонсън то е нещо, което е горе и което е добро: „Това са стойности, които са дълбоко вградени в нашата култура. „Бъдещето ще бъде по-добро“ е израз на концепта за прогрес. „В бъдеще ще има повече“ се отнася специално до натрупването на материални блага и повишаването на работната заплата. „В бъдеще ще имате по-висок статус“ е израз на кариеризъм“ (Лейкъф, Джонсън/Lakoff, Johnson 2003, 23).

И докато дързък политик като британския министър-председател У. Чърчил може да си позволи да обещае „кръв, тежък труд, сълзи и пот“ (Чърчил/Churchill 1940) във военни времена, то във времена на мир обещанията на политиците, на властта като цяло, трябва да са вариация на тема „от лошо към по-хубаво“ и „от хубаво към още по-хубаво“. В противен случай ще се загуби доверието на гражданите, а с него – възможността да се управлява и манипулира в някакви по-меки граници.

4. Концептът *бъдеще* през призмата на социалистическата преса

Навлизам в „официалните“ измерения на концепта **бъдеще**, като за цели на изследването разглеждам броеве на органа на Българската комунистическа партия – вестник „Работническо дело“ (по-надолу в текста – РД). Изборът ми да черпя материал от печатна медия е закономерен: манипулативната мощ на печатните издания не е тайна за никого, а сред печатните издания официалният има най-голяма тежест. Ето какво пише в тази връзка Н. Атанасова: „Много често медиите са основният източник на информация за хора и събития, с които нямаме личен контакт и за които ни липсват персонални наблюдения. Това ги прави главен формиращ фактор на множество от образи и представи, а в последствие и на мнения, и убеждения“ (Атанасова/Atanasova 2011, 3).

Поради големия обем (вестник РД е ежедневник) се ограничих с десетгодишен период: 1970–1979 г. Този период може да се определи като част от *брежневизма*, *зрелия социализъм*, *периода на застой* и т.н., но даването на подобни определения не е обект на специален анализ и коментар.

В процеса на работа с материала бях впечатлен от няколко неща. Първото, с което се сблъсках, е шаблонизирането на статиите и в частност на тези, за вътрешния живот на страната. Останах убеден, че след като прочетеш един брой на РД, вече си чел всички⁵. Кратки дописки, телеграми от цялата страна

⁵ Стара истина в науката за езика е силата на повторенията – те са основно средство за постигане на психологически ефект (вж. напр. Легурска/Legurska 1999, 112). Всъщност, силата на повторенията надхвърля науката за езика – широко известни са

за изпълнение/преизпълнение (много важен момент – не само да изпълниш, но и да преизпълниш!) и внедряване на практика на решенията на съответния партиен конгрес. През 70-те се разгръща с пълна сила настъплението за централизиране и окрупняване на цялата икономика и селското стопанство. Акцентът като цяло пада върху промишлеността и нейната спътница – урбанизацията, а в селското стопанство силата е концентрирана в три букви: АПК (аграрно-промишлен комплекс), които оставят на втори план силните дотогава четири букви ТКЗС (трудово-кооперативно земеделско стопанство).

В конгресните години⁶ се пише повече за **бъдещето** – разглеждат се не само постиженията, но и перспективите за развитие пред социалистическата държава и поданиците ѝ. Това не променя съществено езика, който се използва. Именно този напомен с фалшива реторика език е второто, което силно ме впечатли. Високата концентрация на думи като *окрилени* (труженици), *дръзновени* (планове), *неуморни* (сили), *дейни* (помощници) и други поетични и патетични думи е объркваща и донякъде комична от днешна гледна точка. Ето типичен пример в това отношение: *Да, моето поколение е щастливо поколение. От ранни години закърмено с идеалите на комунизма, с неувяхващата обич към Съветския съюз, с безпределна вяроност към нашата родна Българска комунистическа партия* (РД/РД 1972/276/4). Честата употреба на клишетата е третото, което привлича вниманието на изследователя: всичко се прави „с поглед (и вяра) в бъдещето“, било то строежът на ново промишлено предприятие, приемането на тезисите на партийния конгрес или откриването на школа за акордеонисти. Срещите на социалистическия елит на международно и национално ниво винаги протичат в „другарска атмосфера“ и в „дух на взаимно разбирателство“. Пред развитието на социалистическите проекти и, респективно, пред техните реализатори винаги стоят „светли перспективи“, докато на запад хората са изправени „пред неизвестността на утрешния ден“⁷. Заглавията на статиите във вестника задават тон на неминуем успех на социалистическата икономика: „От една висота към друга“, „По вярна посока“, „Уверено по пътя на социализма“ и др., като комбинират разкриването на вече постигнатото с увереността в бъдещия напредък. Наистина, посочват се

свързаните с името на д-р Й. Гьобелс думи, че „една лъжа, повторена сто пъти, става истина“. Тоест логично е социалистическата пропаганда чрез преса, радио и телевизия да повтаря често едни и същи истини, полуистини и лъжи, защото това е доказал се инструмент за успешна манипулация, която в частност служи и за изграждане на **бъдещето**.

⁶ Конгресите на Българската комунистическа партия (БКП) първоначално се свикват на всеки четири години, а от 1971 г. – на всеки пет години. Промяната от 4 на 5 най-вероятно е свързана с едно от ключовите за плановата социкономика понятия – *петилетката*. Петилетката е период от пет години, за който е съставен подробен държавен план: какво и колко да се произведе, къде да се изградят нови предприятия, колко работни места да се създадат и т.н.

⁷ Неслучайно в съставения от мен речник (следва в края на текста) включвам само „позитивни“ думи и словосъчетания – бъдещето при социализма не може да бъде друго освен позитивно и това е акцент в езиковата манипулация от социалистическия период.

и слабости: трудещите се изпращат писма за недостиг на някакъв продукт – да речем, батерии от 1,5 волта – и РД публикува тази „другарска забележка“ (РД/РД 1976/6/5). РД може да публикува и по-смели забележки, като например недоволството на земеделски стопани от навлизането на складова база в земеделската земя, но веднага се прави уговорката, че ако е *целесъобразно* (т.е. ако партията вземе решение), в земята ще се навлиза колкото е нужно. Има правила при посочването на слабости: подобна информация се поднася по модела заклеяване на допуснатата грешка – признаване на грешката от страна на сгрешилия – посочване на взетите мерки за отстраняването на грешката. Избягва се публикуването на информация и за криминални прояви – в България тези неща не се случват или са изолирани случаи. Това кара много хора днес да идеализират ситуацията с престъпността в социалистическа България. Истината е различна за всеки, а споровете на българска почва винаги деградират до лични нападки и затова бързо се обезсмислят. Трудно може да се отрече обаче, че тоталитарната държава е в състояние да се бори далеч по-ефективно с престъпността от демократичната. Христоматиен пример в това отношение са успехите на Б. Мусолини в борбата срещу мафията в Италия.

Има няколко основни метафори за изграждане на концепта **бъдеще**.

1. Бъдещето е път

Вестникарските заглавия от типа на „Направена е първата голяма стъпка към ограничаване на стратегическите въоръжения“ (РД/РД 1972/277/5), „Уверено по пътя на социализма“ (РД/РД 1972/281/1) и др. свидетелстват, че бъдещето е път, по който се стъпва, по който се крачи и който следва да се извърви. Пътят се чертае от партия/държава, а километрични камъни в него са партийните конгреси. Крайна цел на пътя е постигането на комунизма.

2. Бъдещето е нещо ново

Заглавия от типа на „Сигурна гаранция за нови успехи“ (РД/РД 1972/278/2), „Кълнове на социалистическия начин на живот“ (РД/РД 1978/87/2) и др. свидетелстват, че бъдещето е нещо, което следва да се разграничи от старото, нещо ново. При това задължително се демонстрира увереност в бъдещето, посочва се като добър пример постигнатото: щом има нови, значи вече има и стари успехи. Новото се прави от партия и държава за благото на трудещите се: нов завод, нови жилища, нов АПК, нови възможности/пътища за развитие, нови напоителни съоръжения и т.н. Второто заглавие насочва и към растителна метафора – бъдещето е желано растение, което расте и дава надеждата, че ще се развие и ще даде плод. В конкретната статия „Кълнове на социалистическия начин на живот“ става дума за АПК в гр. Брегово, Видинско. Авторът се възхищава на умелото местно ръководство на БКП и завършва с фразата „Долавят се и се укрепват кълновете⁸ на новото, на социалистическия начин на живот“.

⁸ Ако аз бях редактор в РД през 1978 г., щях да върна текста за преработка – 34 години след 9-ти септември вече е неуместно да се говори за кълнове, защото социалистическият начин на живот би трябвало да е добре вкоренен.

Новото се внедрява от новатори: „Комунистът – новатор и творец“ (РД/RD 1978/100/1). Тази статия на К. Колев е публикувана на първа страница на РД и играе ролята на пътеуказател, на някакъв вид програма за комуниста. Тя изобилства от приповдигнати и по същество безсмислени изрази, които в контекста на официоза и социалистическата реториката имат своята функция, но сега, 40 години по-късно, изглеждат меко казано нелепо. Текстът започва така: „Пред него, обрекъл живота си на комунистическите идеи, историята постави най-великата мисия – да преобразява света, да прокарава пътя на човешкото бъдеще.“, а по-нататък може да се сложи удивителна след всяко изречение. Изобилства поетизацията – „Неспокойният дух на комуниста е винаги в полет“, „Всяка петилетка е крачка към върховете на бъдещето“, „Революцията бе епохално освобождение на труда, извиси неговата сила и роля като главно въплъщение на човешката личност“ и т.н. и т.н. Тук не съм сигурен може ли да се говори за манипулация, тъй като тя все пак предполага използването на някакъв вид механизъм, а в случая има само голо скандиране – бомбардиране с девизи. Все пак фактът, че подобни материали се публикуват на първа страница на официоза, говори, че ръководителите на партията очакват те да се четат и се надяват да моделират чрез тях съзнанието на читателите.

Новото е и в утрешния ден: „Олицетворение на утрешния ден на планетата“ (РД/RD 1972/361/1). Идеята на статията, написана във връзка с 50-годишнината на СССР, е следната: победилата в Русия социалистическа революция е отключила бъдещето и прогреса за света.

3. Бъдещето е технически прогрес, индустриализация на страната

Заглавия от типа на „В името на прогреса“ (РД/RD 1972/284/2), „Широка програма за всеобхватен прогрес“ (РД/RD 1978/93/3) „Неспирен възход на родната химия“ (РД/RD 1972/365/2) представят генералната идея, че бъдещето е в техническия прогрес. Прогресът (респективно – бъдещето) е движение нагоре (кореспондира с пространствените метафори на Лейкф и Джонсън), едно движение с натрупване на количество и преход в качество и последващо повишаване на качеството. Индустриализацията на страната е основната проява на прогреса, а партията е тази, която поставя индустриализацията като основна задача. Новото и индустриализацията се преплитат в заглавия като „Завод на младостта и бъдещето“ (РД/RD 1972/366/1). Младостта (новото) е част от асоциативното поле на концепта **бъдеще**, регистрирано в САС и това показва несъмнената връзка на обикновените и политическите измерения на концепта **бъдеще**. Социалистическата държава гради картината на бъдещето като картина на индустриализацията на България и това е нормално, тъй като и подобно разбиране на бъдещето е актуално и преди, и след социалистическия период. Има обаче манипулация и тя се състои в това, че всички участници в производството се представят като хора, забравили всичко освен каузата на (промишленото) производство. Проблемите се посочват „комунистически открито“ и за миг не остава съмнение, че ще бъдат решени. Хората са само забързани отговорни мравки в социалистическия мравуняк. Те са еднослойни и единственият слой е изграден от неустойимото желание да изпълнят поставените задачи.

Идеята за бъдещето често е абсурдна: „Творчество в работата, равнение с постиженията на утрешния ден на машиностроенето – това е характерно за колектива на този водещ институт“ (РД/RD 1972/282/2). Любопитно е как колективът е успял „да се равни“ с нещо несъществуващо. Но партийната повеля доминира над логиката. Да се спори с партийната повеля е неразумно и нездравословно – ролята на (класов) враг меко казано не носи никакви печалби в социалистическата държава. Българите имаме вековна традиция по отношение на противопоставянето: избягваме да влизаме в открит конфликт, а кротко оцеляваме. Мнозина, сред които например актуалният в левите политически среди български социолог И. Христов⁹, заклеят тази българска нагласа. Заклеят я са прави, защото тази нагласа е превърнала българите в безгласно стадо. От друга страна не са прави, защото българите са оцелели в условия, в които малко народи са успели.

Чудесен пример за езиковата манипулация при представяне на **бъдещето** е следното изречение: „Бъдещето, очертано от примамливите реални контури на партийната програма, е в ръцете на трудовите хора“ (РД 1972/294/1). Анализът на написаното може да разкрие и следните нежелани от гледна точка на линията на вестника смисли: партийната програма е само в контури, тя няма плътност, няма съдържание – реалният контур остава пак контур; контурите са примамливи (служат за стръв); евентуалното изпълнение на програмата не може да бъде по вина на партията – изпълнението е в ръцете на трудовите хора. Мога да предположа, че именно срещите с подобен социалистически език водят Илф и Петров до прословутия израз „Спасението на давящите се е в ръцете на самите давящи се“.

Основният акцент, своеобразната „мантра“, на която се опира социалистическият механизъм за езикова манипулация, може да се синтезира така: ‘И сега ние сме много добре, особено сравнено с тези, които не живеят в социалистическа страна, а в бъдеще ще бъдем още по-добре. Имаме постижения и ще ги надграждаме, като отстраняваме дребни слабости. Води ни великата българска комунистическа партия, която на свой ред следва великата и непогрешима съветска комунистическа партия’.

Не е справедливо да се пропусне фактът, че езиковата манипулация, била тя с концепта **бъдеще** или с други концепти и цели концептосфери, не е патент на социалистическата държава и единствената ѝ партия. Във всяка държава политическите партии манипулират хората в старанието си да привлекат гласоподаватели¹⁰ и **бъдещето** е вечна и незаменима част от ма-

⁹ И. Христов в изявите си се позовава на твърдение, за чийто автор посочва И. Андрич: „Българите са овладели до съвършенство изкуството да оцеляват, но са забравили защо го правят“ (Кирилов/Kirilov 2017).

¹⁰ В тази насока руските политолози А. Сенцов и В. Скочилова казват следното: „Самата структура на програмите на политическите партии, политическите лидери (изграждането на перспективите за дългосрочно развитие, изобилието от обещания и т.н.) способства за яркото му (на концепта **бъдеще** – *И.П.*) отражение в тях. Даже имената на програмите потвърждават правилността на избора на концепта, например „Планът на Путин – достойно бъдеще за великата страна“ (партия „Единая Россия“),

нипулативния политически езиков механизъм. Ето например как изглежда **бъдещето** в програмата на десноцентристката френска партия Union pour un mouvement populaire (Съюз за народно движение). Основен слой на концепта **бъдеще**: образ на държава, който предизвиква доверието на гражданите; сегменти на концепта: свобода, отговорност, солидарност, републиканска нация, Европа (в социалистическата трактовка може да предположим заместване на републиканска нация и Европа с прогресивно човечество и Съветски съюз – *И.П.*); периферия на концепта: активност на гражданите, динамичност на понятието за нация, нови възможности за всеки, осъзнаване на задълженията, осъзнаване на правата, създаване на европейска общност, създаване на обща идентичност, съхраняване на националната идентичност (тук социалистическата трактовка най-вероятно ще избегне „националната идентичност“, като я премълчи или я видоизмени, например „най-доброто от славните традиции на народа“ – *И.П.*), социална консолидация, уважение към съгражданите (Сенцов, Жилинская/Sentsov, Zhilinskaya 2015, 1785). Ето че с незначителни поправки написаното в програмата на една френска дясна (!) партия може да се използва в програмата на българската комунистическа партия. Партиите навсякъде по света обещават и **бъдещето** всъщност е едно манипулативно обещание, но има съществена разлика: социалистическата държава и единствената ѝ партия държат всички средства за манипулация: вестници, радио, телевизия. Информацията към хората постъпва по един канал. Ето защо социалистическата държава (и тоталитарната държава изобщо) е много по-силен и съответно по-опасен манипулатор от демократичната.

5. Концептът *бъдеще* във възприятието на живеещия през епохата на социализма (по епистолярни текстове)

Системата „облъчва“ индивидите и те започват да „светят“ с отразена социалистическа светлина. В подобно „светене“ опитвам да открия концепта **бъдеще** у един конкретен симпатизиращ на социалистическия строй индивид, защото за мен е от значение гледната точка на отделния човек, изразена в езика.

Социалистическият манипулативен подход към изграждането на светогледа на гражданите е регистриран в многобройни публикации в пресата, произведения на художествената и научната литература, филми, паметници, учебни програми и прочее. Регистриран е и в епистолярните текстове: те са наследство от миналото, което е част от националната лингвокултура. Писмото, посвещението на страницата на книга и картичката са средство за общу-

„Хоризонт 2007–2017. Да върнем на Русия бъдещето“ (партия „Союз правых сил“), Стратегия „Казахстан 2030“ и др.“ (Сенцов, Скочилова/Sentsov, Skochilova 2015, 599). В България нещата са сходни, като дори при бегъл поглед по програми и изказвания се вижда, че словосъчетанието „достойно бъдеще“ е често използвано клише от българските политици.

ване¹¹. Тези текстове са не само важни исторически документи и подходящи източници за изучаване на дадена епоха, но дават и добър езиков материал за анализ.

Епистоларният текст е този тип езиков материал, който прави от човека свързваща ос между идеологията и реалния живот или както посочва Ж. Жикова „Епистоларната култура от своя страна представя специфична форма на общуване, която разкрива в голяма степен светогледа на личността и промените, които настъпват в него под влиянието на социалната среда“ (Жикова/Zhikova 2013, 1). Това е съществен аргумент епистоларната комуникация да бъде включвана като източник на езиков материал в лингвокултурологичните изследвания (вж. Панчев/Panchev 2015б).

Характерна за епистоларния жанр е краткостта. Макар сентенцията „Пиша ти дълго, защото нямам време да ти пиша кратко“¹² да не може да се прилага в еднаква степен към всички „епистоларни носители“, тя важи с пълна сила за избраните от мен пощенска картичка и посвещение на книга. За да се напише пощенска картичка (днес това е в сила например за кратките електронни текстови съобщения), текстът трябва да бъде максимално кратък поради ограниченото място. Ето защо адресантът се стреми да „обстреля“ синтезирано адресата с информация и емоция. Оставям настрана шаблонните картички от типа *ЧНГ/ЧРД – здраве и щастие!* или *Морето е чудесно, а времето слънчево! Целувки!* – при подбирането на езиков материал не се насочвам към тях.

Картичката се различава от писмото – тя въздейства с текст и образ. С известна доза хумор може да бъде наречена и предтеча на съвременното мултимедийно общуване: четеш за Бузлуджа, обръщаш картичката – ето го паметника на Бузлуджа. Пощенските картички се изпращат най-често по специален повод, например празник или пътуване в друг град, друга страна. Празникът, официалният празник, е концентратор на агитационните и манипулативни техники на властта. Има като че ли едно зареждане, преход на еуфоричен заряд от държава/партия към индивид във връзка с празниците.

В голяма степен написаното за картичката е в сила и за посвещенията на книги.

¹¹ Нещо повече, погледнато в исторически план написването на писмо е акт с голямо социално значение. Това е така, защото през продължителен период от развитието на човечеството малцина са тези, които разполагат с необходимите познания и са достатъчно обезпечени, за да поддържат подобна комуникация. След разцветата на епистоларния жанр през XVIII–XX век идва неговият упадък, поне що се отнася до традиционната му форма. Динамичното ежедневие, недостигът на време и тържеството на хиперкраткия жанр на електронното текстово съобщение убиват класическото общуване с писма. Все пак, независимо от носителя на текста не се променя фактът, че „епистоларното общуване подсилва интимността и плътността на контакта“ (Стойков/Stoykov 1995).

¹² Сентенция, използвана с известни вариации от бележити хора в различни епохи – Цицерон, Блез Паскал, Марк Твен и др.

Текстовете, които съм анализирал, са послания на възрастен човек към внуци, писани през 60-те и 70-те години на XX век на пощенски картички и на първите страници на книги (посвещения). Авторът е роден през 90-те години на XIX век в голям български град, има средно образование и е убеден комунист. Той изпитва най-топли чувства към социалистическата държава и социалистическата доктрина и това го прави силно податлив към езиковата манипулация. Податлив до степен да свети не с отразена, а дори със своя собствена социалистическа светлина, ако се върна към метафората в началото на раздела. В посланията си към по-младите адресантът иска да предаде разбиранията си и да зарази с ентузиазма си адресатите – тези, на които предстои да изградят комунизма. Личната концептосфера на този човек е населена с **Ленин, борба, Димитров, щастие, уважение, наследство, социализъм, СССР, родители, комунизъм** и др. Получава се една смес от традиционни патриархални ценности (напр. почитта към родителите) и прогресивни за края на XIX и началото на XX век явления. Естествено е тази смес от ценности трудно да се приема от новото следвоенно поколение. Това провокира адресанта по-емоционално и на моменти по-агресивно да се обръща към адресатите си. Наименованието на текстовете е условно и съответства на реда на ексцерпирането, като номерата от 1 до 5 тук са за периода 1961–1971 г.

В Текст 5¹³ (датиран 18.05.1970 г., на картичка) четем: „*Честит празник на българската и славянската писменост и просвета. Кирил и Методий, за радост и щастие на всички славяни по земното полушарие...!!! Бъдете радостни и вие, като четете и се просвещавате от тази писменост при новата обстановка на прогресивната и социалистическа власт, за нови и истински верни кадри на същата!!!*“.

Адресантът използва думи от фиксираното в разгледания досега материал асоциативно поле на **бъдещето**, но активно употребява *нов (нова обстановка, нови кадри)* и *прогресивен (прогресивна власт)* като носител на идеята за бъдеще – нещо, което вече беше отбелязано в материала от страниците на вестник „Работническо дело“.

Светлото социалистическо бъдеще предполага интензивно използване на думите *радост* и *щастие* (техни производни и други лексеми от това семантично поле) в празничните поздравления – 3 март, 9 септември, 24 май и др. Това се потвърждава в Текст 1 (датиран 26.04.1961 г., на картичка): „*Като ви честитим Първи Май, Пожелаваме да се поздравим в най-близко с пълната победа на Мирът за целия свят, за още по-радостни и щастливи (подчертаването – мое, И.П.) дни в семейството ви и по цялата наша Родина*“.

Радостта и щастието отново се свързват с празника, но тук има вече и „боен привкус“: мирът трябва да победи. Войнствено звучи словосъчетанието *боен празник* в Текст 4 (датиран 25.04.1971 г., на картичка): „*Честит първи Май – боен празник на труда и единството на работническата класа по света и борба за по-добра заплата и свобода!!!*“.

В краткия речник на социалистически клишета има и други изрази, очертаващи военизирания поглед към света,

¹³ В ексцерпирания материал съм запазил в разумна степен правописа, граматиката и пунктуацията на автора.

свойствен на социалистическия строй. Поставянето една до друга на думите *заплата* и *свобода* е на пръв поглед неуместно, защото те са от различни пластове – нисък битов и висок идеалистичен, – но тук *по-добра заплата* е по-скоро ‘честно заплащане на труда’. Или пък матрицата е дала дефект и е победило трезвото и не особено насърчавано от социалистическата идеология разбиране, че финансовата свобода предхожда и обуславя духовната.

Прави впечатление, че адресантът предпочита сложните изречения, чрез които оформя и мотивира посланията си, като често ги завършва с удивителен знак или група от два до четири знака за по-силно въздействие върху адресата: *„Честита да ти бъде 53-а годишнина от Великия Октомври 1917 год., когато Ленин след завръщането си в Русия по нелегален път, казва пророческите си думи в Смолни, двореца на Съветите, пред цен. ком. на РКП (б) – 24 октомври [е] рано, а 26 [е] късно, ето защо революцията да започне [на] 25 октомври или 7 ноември нов стил и ние ще победим!!!“* (Текст 5, датиран 01.11.1970 г., на картичка).

Н. Силаева вижда в личната кореспонденция няколко функции: контактна, функция на съобщаване, познание, самоизразяване и въздействие. Комуникативната функция е самата същност на създаване на подобни текстове и добива статут на „над-функция“. Функцията на въздействие се наслагва върху контактната, съобщителната, познавателната и самоизразителната, тъй като експресивните средства въздействат както на интелектуалната и волевата, така и на емоционалната сфера на адресата (Силаева/Silaeva 2007). Тук ще отбележа, че подобно въздействие върху адресата може да се нарече езикова манипулация, особено когато става дума за насаждане на определени ценности. В случаите а) от Текст 3 (датиран 17.04.1970 г., на картичка): *„Повече умст[в]ено и физическо трудолюбие, повече задълбочена здравна и народна просвета за истинска почит на родители и възрастни“* и б) от Текст 5: *„Бъди преди всичко разумна, предвидлива и скромна девойка с повече почит и уважение към родители и близки, като се вглеждаш по-сериозно в живота“* се утвърждава и стимулира възприемането на ценностите ‘трудолюбие’ и ‘почит към родители и близки’. От думите на адресанта може да се предположи, че той лично има нужда от по-активно засвидетелстване на подобни трудолюбие и почит и съответно смята, че тези ценности трябва да се развият у адресата.

Част от посланията звучат странно, на моменти може би неразбираемо и смешно от днешна гледна точка. Ето един подобен пример от Текст 2 (датиран 01.04.1967 г., на откъсната първа страница на неизвестна книга): *„На NN, нашата внучка, за рождения ѝ ден предаваме (подписано от автора на текста и съпругата му – И.П.) тази книга, за да се вглежда винаги в живота и ние само бистра и филтрирана вода от вековете на човешката разумност и чиста и прогресивна мъдрост“*. Това звучене обаче не компрометира използването на подобни текстове за целите на изследването. Нещо повече, след запознаването с езика на социалистическата преса, става ясно, че ексцерпираният епистоларен материал потвърждава успешната езикова манипулация, направена във време, характеризиращо се с „приповдигнатия“ било в положителна, било в отрицателна посока патос“ (Стаменов/Stamenov 2018, 2).

6. Вместо заключение: от бъдещето в миналото или няколко думи за носталгията

Получавам упреци за това, че представям времето на социалистическия режим некоректно поради това, че не съм достатъчно запознат лично с епохата. Обаче ако приемем свидетелския опит за *conditio sine qua non*, ще трябва да се откажем от създаване на редица текстове в областта на хуманитаристиката. Тежко на старобългаристите, на специалистите по възрожденска литература, пък и на почти всички историци, етнографи и фолклористи. Затова по-добре е да признаем, че всеки има свободата да конструира, моделира и оценява, воден от познания и чувство за мярка. Важни за изследователя са две неща: на какъв материал ще се опре и как ще го интерпретира. След което в идеалния случай идва ситото на читателското мнение.

Много по-сериозен проблем от личното изживяване на даден времеви отрязък е дистанцията от същия този времеви отрязък, която е необходима, за да се пише без емоционален багаж. Това по обективни причини все още липсва и то не само в моите изследвания.

Човек притежава уникалната способност да пази спомени и да се връща към тях през филтър, който прави нещата да изглеждат по-хубави, отколкото са били в действителност. Името на този филтър е *носталгия*. Носталгията е нещо повече от чувство: тя е важна връзка в качеството си на елемент от настоящето, който се проектира в бъдещето, но винаги остава свързан с миналото.

Макар носталгията да е съвсем разбираема и присъща на всички хора, не е редно социалистическият период от историята на България да се филтрира през нея в публичното пространство: „тогава имаше всичко“, „тогава нямаше безработица“, „тогава беше евтино“, „тогава нямаше престъпност“, „тогава в България имаше перспективи за развитие“ и т.н. Съществува тенденцията да се идеализира социалистическото минало и това е опасно¹⁴.

¹⁴ Неслучайно Й. Люцканов посочва, че е време опитът, изживяното по време на тоталитарния социализъм да се сподели основно с хората, които не са го изживели, чието поведение все още се влияе от неговите практики и които се изкушават от носталгия по него (Люцканов/Lyutskanov 2012, 126). От тези думи може да се съди за „заразността“ на носталгията – хората, които реално имат база от спомени и изградени образи, по които да *носталгуват*, заразяват по-младите от тях и тук ролята на изследователите е да заздравят имунната им система с възможно най-обективен поглед към периода 1945–1989 г.

КРАТЪК РЕЧНИК НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ КЛИШЕТА

(По материали от вестник „Работническо дело“ 1970–1980)

Основният текст на материала и текстът на речника по-долу се допълват взаимно и представляват едно цяло. Речникът не беше планиран от мен в първоначалния вариант на текста, но в процеса на работа видях, че работата ще спечели, ако отделим и даде тълкуване и/или коментар, макар лишен от строгата лексикографска рамка, присъща на жанра „речник“, на някои от често повтарящите се думи и изрази. Тези думи и изрази може да бъдат наречени *клишета, шаблони, стереотипи* и се срещат в голямо количество на страниците на вестник „Работническо дело“. Речникът отразява само в малка част широкия лексикон на епохата, дори лексиконът на самия вестник „Работническо дело“ е отразен само частично. При все това смятам, че и в този си вид съдържанието помага на читателя да навлезе по-лесно в атмосферата на онези дни и да добие по-добра представа за специфичния „социалистически език“.

А

априлски (стил, линия, повей и др.) – нов, напредничав, правилен. Идва от т. нар. „Априлски пленум“ на ЦК на БКП през м. април 1956 г., след който партия и държава се управляват от Т. Живков. *Нова изява на априлския стил на партията.* РД/RD 1978/270/2.

Б

боеспособен (колектив, план, класа и др.) – способен да изпълни поставените задачи. Думата е част от характерната за социалистическия период лексика на военизирания светоглед. През социализма *работоспособен = боеспособен*, защото непрестанно тече някаква битка, някаква борба – за мир, за събиране на реколтата, за високи научни постижения и т.н. *Като проявява конкретен подход районният комитет насочва вниманието на учрежденските партийни организации към засилване ролята на събранието, решително подобряване тематиката на обсъжданите въпроси, авангардната роля и личния пример на комунистите, повишаване боеспособността на различните партийни звена.* РД/RD 1973/279/2.

борба (за мир¹⁵, за справедливост, за равенство и др.) – акт на отстояване на позиция. [...] *по-широки хоризонти в борбата за запазването на мира на земята [...].* РД/RD 1978/271/6.

братски (отношения, страна, руски народ и др.) – начин на общуване, присъщ на братята. В социалистическа България „братя“ са представителите на народите, поели пътя на противопоставяне на западния свят: араби, кубинци, вьетнамци и др. *Братско сътрудничество (заглавие).* РД/RD 1973/276/3.

¹⁵ Популярен виц от епохата: – Ще има ли трета световна война? – Не, но ще има такава борба за мир, че никога няма да оцелее.

братство – общност от симпатизиращи на социалистическата идея хора. Братството е част от доказалата се революционна лексика – намираме го например в девиза на Великата френска революция – *liberté, égalité, fraternité*¹⁶. *Разказ за братството и дружбата (заглавие)*. РД/RD 1973/281/1.

В

взаимно разбирателство – без разногласия, с постигнат консенсус. Стандартизирано определение за начина, по който протичат срещите на високо равнище (срещи между ръководителите на социалистическите страни или между симпатизиращи на социалистическата идея хора): *Вестник „Правда“ преценява това посещение като „нов принос в укрепването на взаимното разбирателство и сътрудничество“*. РД/RD 1972/283/5. Вж. също и **другарски**: *другарска обстановка* и *взаимно разбирателство* чудесно се допълват в редица статии за външната политика на социалистическа България в РД.

всестранно (сътрудничество, прогрес, развитие и др.) – с еднакво засъщавени различни страни, универсално, изчерпващо. *Укрепващо всестранно сътрудничество*. РД/RD 1978/336/6.

вярност (безпределна, беззаветна¹⁷, до край и др.) – качеството да следваш без отклонения. Вярност е това, което гражданите и особено гражданите комунисти трябва да демонстрират по отношение на партия/държава и официална идеология. *От ранни години закърмено с идеалите на комунизма, с неуважението обич към Съветския съюз, с безпределна вярност към нашата родна Българска комунистическа партия*. РД/RD 1972/276/4.

Д

дело (свято, общонародно, и др.) – изпълнена задача, практическа реализация на държавен/партиен план. *Нашият отговор е – нови дела*. РД/RD 1978/337/1.

другар – ключова дума, която измества обръщението *господин* след деветосептемврийския преврат и по скалата на близостта стои между *гражданин* и *брат*. Дочули обръщението *гражданино*, хората през социалистическия период вече са нащрек и не очакват нищо хубаво – то е запазена марка на служителите на властта. *Другарят Тодор Живков приветствува делегатите и гостите на конгреса и им пожела плодотворна работа през следващите дни*. РД/RD 1973/274/2.

¹⁶ На страниците на РД *свобода*, *братство* и *равенство* присъстват достатъчно често, но кухнята абстрактност на тези понятия е очевидна и това с особена сила важи за *равенството*. В реалния живот през социалистическия период господства Оруеловото „Всички са равни, но някои са по-равни от другите“. Още нещо: с навлизането във властта на Людмила Живкова се популяризира друг девиз – „Единство, творчество, красота!“ – който като че ли измества (най-малкото по честота на употреба) старата революционна триада в социалистическите медии.

¹⁷ Думите с представката *без-* се срещат сравнително често в езика на РД. Освен положително (*безпределен*, *беззаветен*, *безстрашен* и др.) звученето може да бъде и отрицателно (*безнадежден*, *безсмислен* и др.), когато става дума за света на капитализма. Това обаче не е отразено в този кратък и „позитивен“ речник.

другарски/дружески (атмосфера, привет, напътствия и др.) – в дух, който е приет за общуването между другари. Задължителен епитет при официални срещи с представители на други социалистически държави: *Вечерта премина в топла другарска обстановка.* РД/RD 1972/289/1.

дружба (*нерушима, братска, от векове за векове* и др.) – важен социалистически принцип в отношенията между страни и народи, който се противопоставя на капиталистическия принцип на парите и изгодата. *Под знамето на братската дружба.* РД/RD 1972/277/3.

дълг (на всеки, социалистически, граждански и др.) – нещо, което гражданите трябва да изпитват към държавата/партията, и към което често се апелира в социалистическите медии. *Секретарят бе доволен, предвкушвайки удовлетворението от достойно изпълнения дълг, от реализираните насрещни планове.* РД/RD 1973/307/2.

Е

естетическо възпитание – възпитание в разпознаване и усвояване на красивото, а красивото през социализма е само идеологически правилното. *В борбата за внедряване на комунистическия морал в живота и в многостранното поведение на хората естетическото възпитание има изключително важно значение.* РД/RD 1972/283/3.

И

интернационализъм (социалистически, пролетарски и др.) – единение на трудещите се от всички страни (често пъти се пише за *пролетарски интернационализъм*), което се противопоставя на национализма. [...] *за по-нататъшното сплотяване на социалистическата общност на основата на марксизма-ленинизма и социалистическия интернационализъм в интерес на мира, сигурността и сътрудничеството между народите.* РД/RD 1973/274/1.

К

колектив (трудов, голям, задружен и др.) – група от хора, работещи в една институция. Колективът, колективното начало е патриархална традиция, но колективът през социализма добива измеренията на бариера пред изразяването на всякакви индивидуални „щения“. *Налице е стабилност в качеството на продукцията, която се дължи на добрата работа на партийното бюро с трудовия колектив, с органите на производствения контрол.* РД/RD 1972/286/3.

Л

ленинизъм¹⁸ – учението на Вл. Улянов-Ленин. Често пъти в съчетание с марксизъм: *марксизъм-ленинизъм.* *От позициите на творческия марксизъм-*

¹⁸ Ето какво пише Н. Чомски за връзката между принципите на ленинизма и бъдещето: „концепцията на ленинизма, че авангард от интелектуалци революционери поема властта, използвайки народните революции като сила, която им дава власт, след което глупавите маси биват водени към бъдещето, което те самите са твърде тъпи и некомпетентни да си представят“ (Чомски/Chomsky 1997, 15).

ленинизъм в тази забележителна реч бяха посочени практическите средства за изпълнение на конгресните решения [...]. РД/RD 1973/274/3.

М

марксистко-ленински – свързан с учението на К. Маркс и В. Ленин. Употребява се в смисъл ‘прогресивен, отговарящ на линията на партията’. *Марксистко-ленински авангард на народа*. РД/RD 1978/320/7.

Н

насрещен план – Според тълкуването в РБЕ това е: „план, с който колективът на предприятие приема по-високи задължения в сравнение с държавния план“. *Насрещният план на колектива бе изграден въз основа на инженерния проект, което дава възможност всички автостопанства да разкриват резерви за постигане на по-високи резултати*. РД/RD 1978/324/2.

О

образцов (стопанин, дом и др.) – отговарящ на очакванията на партия и държава. В по-малките населени места по вратите на дворовете и стените на къщите все още се срещат табелките „Образцов дом“. *Образцова организация и дисциплина*. РД/RD 1978/284/2.

отговорност – нещо, което всеки гражданин на НРБ е длъжен да изпитва (вж. и дълг по-горе) пред партията/държавата. *С високо чувство на отговорност (заглавие)*. РД/RD 1973/285/2.

отговорен (задачи, пост и др.) – притежаващ качеството ‘да поема/носи отговорност’: *Отговорни задачи пред машиностроенето*. РД/RD 1972/280/1.

П

плодотворен (сътрудничество, работа и др.) – нещо, което дава добри резултати, добър „плод“. *Той сърдечно благодари на делегатите за плодотворната им и делова работа и призова полските комунисти и всички трудещи се да изпълнят новите задачи, поставени пред полския народ през 1974–1975 г.* РД/RD 1973/283/4.

повеля (на партията, времето и др.) – нещо, което е положително оценявано и почти има силата на закон. *Това е неотменима повеля за още по-тясно сплотяване на цялата световна социалистическа система с международната работническа класа и националноосвободителното движение в борба против империализма – общия враг на всички трудови хора, на всички народи по целия свят, за мир и социален прогрес*. РД/RD 1973/281/3.

прогрес – движение към по-добро, развитие. Неизменен спътник на концепта **бъдеще**. Може да се каже, че през социалистическия период се насажда разбирането за **бъдещето** като прогрес (научно технически, в образованието и т.н.) *В името на прогреса*. РД/RD 1972/284/2.

прогресивен (развитие, режим, управление и др.) – съответстващ на социалистическите идеали, с правилен поглед към **бъдещето**: [...] *правилно са били оценени от прогресивните арабски режими като опит да им се наложи такова разрешение* [...]. РД/RD 1978/270/3.

Р

работническа класа – социалната група, на която според социалистическата доктрина е съдено да победи в класовата борба. Тя доминира в социалистическата република. *Именно тази обич към руския народ и интернационалната преданост на българската работническа класа изковаха сигурен щит у нас срещу фашизма и немските окупатори.* РД/RD 1973/274/3.

решения (на партията, на партийния конгрес, др.) – действия, които целят да отговорят на съществуващи проблеми или да укажат бъдещо развитие. Решенията на партията не подлежат на оспорване и не допускат съмнения. На тях следва да се подчиняват гражданите на социалистическото общество. *[...] изпълнени с твърдата решимост да претворят в дело решенията на XXIV конгрес на КПСС, да изпълнят докрай грандиозните задачи на деветата петилетка.* РД/RD 1973/283/4.

С

самодейност (творческа, художествена и др.) – организирано на любителски принцип занимание с изкуство – музика, танци, театър и т.н. Самодейността се свързва с българските читалища още през Възраждането, но характерна за социализма е „задължителната доброволност“ на самодейността, която се отразява негативно на чудесната българска традиция. *Днес в салона на читалище „Димитър Дончев – Доктора“ в добруджанския град започна окръжният преглед на участниците в танцовата самодейност.* РД/RD 1973/316/2.

служба (всеотдайна, безкористна, в служба на народа и др.) – положен труд, работа, която гражданинът дължи на социалистическата родина. Срещаме още един представител на военизираната лексика в социалистическия език – първоизточникът е военната служба. Идеята е, че в НРБ не просто се работи, а се служи на държавата/партията/комунистическия идеал. *Книгата – в служба на прогреса, достойнството на всички!* РД/RD 1972/287/3.

социалистическо съревнование – опит на социализма да отговори на естественото капиталистическо съревнование, наречено *конкуренция*. В съответствие с поставените планове и в името на главната цел, изграждането на комунизма, всички в НРБ постоянно се съревновават. *Социалистическото съревнование между бригадите и производствените участъци на електровакуумния завод „В. И. Ленин“ в Сливен и ударните дни до края на годината дават положителни резултати.* РД/RD 1978/319/1.

съветски (модел, специалисти, опит и т.н.) – от най-високо качество и достоен за подражание¹⁹. *Все по-задълбочено трябва да се изучава и прилага неизчерпаемият съветски опит.* РД/RD 1978/355/1.

¹⁹ Често пъти това не е вярно и хората чудесно го знаят: да си спомним например съветските автомобили! Да си спомним и как иронизираха натрапената оценка за съветското превъзходство: например чрез популярния сред учениците в столицата въпрос „Филмът хубав ли е или е руски?“ (като в случая *руски* е пълен синоним на *съветски*).

Т

творец – практически всеки, който се труди в НРБ. Затова и бъдещето не просто се създава, а се твори²⁰: *Бъдещето през погледа на неговите творци*. РД/RD 1978/100/2.

творчески (принос, изява, завоевание и др.) – присъщ за всяка една дейност през социализма. *Ето защо трябва не само да се работи в обстановка на непрекъснати творчески търсения, но да се гледа и далеч в перспектива*. РД/RD 1978/319/1.

темпове (устойчиви, бързи, на развитие и др.) – скорост на изпълнение. Често пъти говоренето за темпове се оказва в ролята на евфемизъм за буксуващо звено в социалистическата икономика. Например с *устойчиви темпове* се планира и изгражда метрото в София от 1977 г., обаче до края на социалистическия период в експлоатация не е пусната нито една станция. *Всички тези изменения в характера на труда доведоха до повишаване на производителността на труда с бързи темпове [...]*. РД/RD 1973/277/3.

труд (всепотдаен, доброволен, в името на родината и др.) – естествена човешка дейност, чрез която човекът се изхранва. Трудът е издигнат в култ в социалистическите медии, той е сред най-често употребяваните думи. Неслучайно по-долу са дадени и още три лексеми от същото словообразователно гнездо. *В процеса на търсене на резерви за висока обществена производителност на труда се зароди инициативата на габровските трудеци се под девиза [...]*. РД/RD 1973/274/3.

трудеци се – обобщаващо название за работници, селяни, държавни служители и др., които оформят големия социалистически „трудов колектив“. *Комунистите и трудеците се откликват на призива за изпълнението на плана*. РД/RD 1978/355/1.

трудов (успех, делник, постижение) – отнасящ се до труда. Любим социалистически епитет наред с посочения по-горе *творчески*. *Миньорите от каменновъглената мина в Хонгай, провинция Куангин, на североизток от Ханой, постигат забележителни трудови успехи*. РД/RD 1978/286/4.

труженик (селски, партиен, на перото) – усърдно трудещ се. *Тружениците от завод „Черно море“ подкрепиха почина на героя на социалистическия труд Петър Брайков*. РД/RD 1978/361/2.

У

ускоряване (на темповете, на изпълнението, на развитието и др.) – по-бързо изпълнение. *Нужни са мерки за ускоряване на темповете*. РД/RD 1972/281/2.

утрешен ден (с вяра в, нуждите на, постиженията на и др.) – синоним на лексемата *бъдеще*. *С вяра в утрешния ден (заглавие)*. РД/RD 1973/287/5.

²⁰ Дори професията на ватмана беше творческа – спомням си телевизионно интервю, в което попитан каква е неговата професия, ватманът след кратко колебание отговори „творческа“.

Ф

фронт (трудоу, идеологически, научен и др.) – практически всеки един вид дейност. Поради нееднократно посочвания характерен за социализма военизиран поглед към света всяка дейност е вид фронт. *С това обаче не се изчерпват задълженията на нашия научен фронт по отношение на социалистическата организация на труда.* РД/РД 1978/355/1.

* * *

Бих искал да благодаря на рецензентите на плановата тема М. Витанова и Н. Паскалев, на колегите от Секцията за общо и съпоставително езикознание М. Стаменов и Св. Питкевич, на П. Легурска, Сл. Керемидчиева, Хр. Дейкова и всички колеги от Института за български език, споделили мнението си за текста и изказали градивна критика²¹. Техните бележки ме накараха да изчисля редица грешки, да преосмисля някои виждания и в крайна сметка (надявам се) – да подобря този текст.

Литература

- Алтънков 2019:** Алтънков, Н. *История на БКП 1919–1989*. София: Факел, 2018.
- Анекдотов нет: анекдотов.net** – первоисточник анекдотов в рунете. <http://anekdotov.net/>
- Андрейчин 1975:** Андрейчин, Л. Речникът на Найдено Геров. – В: *Речник на българския език. Н. Геров. Фототипно издание*. София: Български писател, 1975, 22–36.
- Атанасова 2011:** Атанасова, Н. *Комуникативни стратегии за манипулация в политическия дискурс: печатни издания от България, Великобритания и САЩ*. Автореферат на дисертация за присъждане на научна степен „доктор“. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- БНК:** *Български национален корпус*. София: Издание на Института за български език. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>
- Виденов 1997:** Виденов, М. *Езикът и общественото мнение*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1997.
- Вежбицка 2005:** Вежбицкая, А. Универсальные семантические примитивы как ключ к лексической семантике (сфера эмоций). – *Жанры речи*, 2005, 4, 136–159.
- Виноградов 1999:** Виноградов, В. В. *История слов*. Москва: Институт русского языка, 1999.
- Воркачев 2004:** Воркачев, С. Г. *Счастье как лингвокультурный концепт*. Москва: ИТДГК Гнозис, 2004.
- Георгиев 1992:** Георгиев, Б. *Норма и масмедии*. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на научна степен кандидат на филологическите науки. София, 1992. http://ebox.nbu.bg/semiotika10/view_lesson.php?id=166
- Герганов 1984:** Герганов, Е. *Български норми на словесни асоциации*. София: Наука и изкуство, 1984.

²¹ Словосъчетанието *градивна критика* също звучи като клише от социалистическия период, което навежда на размисъл за „континуитета“ на езика от този период до наши дни.

- Господинов 2015:** Господинов, Г. Секс по време на социализъм: хигиена, медицина и физкултура. – В: *Любовта при социализма: Образци, образи, табута: Сборник статии*. Съставител и съавтор Д. Колева. София: Център за академични изследвания/Рива, 2015, 224–233.
- Димитрова 1999:** Димитрова, Ст. *Езикова демагогия*. София: Наука и изкуство, 1999.
- Еленков 2018:** Еленков, Ив. *Орбити на социалистическото всекидневие*. София: Сиела, 2018.
- Желев 1990:** Желев, Ж. *Фашизмът*. София: Издателство на БЗНС, 1990.
- Жикова 2013:** Жикова, Ж. Епистоларна култура. Кореспонденцията до Райно Попович. – *Littera et Lingua Series Dissertationes*, 2013, 5. http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/sites/default/files/lili_series_diss_5_2_zhikovazh_0.pdf
- Изгубени в миналото:** Страница във *Facebook*. 05.10.2018. <https://www.facebook.com/Izgubeni.v.minaloto.Lost.in.the.past/>
- Инфолекс, синоними:** *Информационен лингвистичен портал „Инфолекс“*. Лексикална база от данни със синонимни редове. София: Издание на Института за български език. <http://ibl.bas.bg/infolex/synonyms.php>
- Инфолекс, антоними:** *Информационен лингвистичен портал „Инфолекс“*. Лексикална база от данни с антонимни групи. София: Издание на Института за български език. <http://ibl.bas.bg/infolex/antonyms.php>
- Инфолекс, фразеологизми:** *Информационен лингвистичен портал „Инфолекс“*. Регистър на фразеологизмите. София: Издание на Института за български език. <http://ibl.bas.bg/infolex/idioms.php>
- Кирилов 2017:** Проф. Иво Христов: БСП е единствената партия, която не е изчерпала лимита си. – *Дарик нюз*, 23 март 2017. <https://dariknews.bg/regioni/plovdiv/prof.-ivo-hristov-bsp-e-edinstvenata-partiia-koiato-ne-e-izcherpala-limita-si-2012306> (23.11.2018).
- Легурска 1999:** Легурска, П. Принудиха ме да стана владика. – В: *Медиите и езикът*. София: Ето, 1999, 110–113.
- Панчев 2015а:** Панчев, И. Камъкът в българската лингвокултура. – В: *Славянската култура в Европа – история, настояще и бъдеще. Сборник с материали от Международната научно-практическа „онлайн конференция“*. София – Москва: За буквите – О писменехъ, 2015, 74–78.
- Панчев 2015б:** Панчев, И. Епистоларната комуникация като източник на езиков материал при лингвокултурно изследване. – В: *Паисиеви четения. Езикознание. Научни трудове*. Т. 53, кн. 1, сб. А. Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“, 2015, 282–289.
- Панчев 2015в:** Панчев, И. За социалистическата концептосфера в България. – *Известия на ИБЕ*, 2015, XXVIII, 252–272.
- Пенчев 2015:** Пенчев, Б. Национал-еротиката на социализма. – В: *Любовта при социализма: Образци, образи, табута: Сборник статии*. Съст. и съавтор Д. Колева. София: Център за академични изследвания/Рива, 2015, 207–223.
- РБЕ:** *Речник на българския език*. София: Издание на Института за български език. <http://ibl.bas.bg/rbe/>.
- РД:** *Вестник „Работническо дело“*. София: Орган на Централния комитет на Българската комунистическа партия. София, 1970–1979.
- РГеров:** Геров, Н. *Речникъ на българскый языкъ*. Пловдив: Съгласие, 1895, 1887, 1899, 1901, 1904.
- РДал:** Даль, В. И. *Словарь живого великорусского языка*. <http://dal.sci-lib.com/word006001.html>.

- РДювернуа:** Дювернуа, А. Л. *Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати*. Т. 1. Москва: Университетская типография, 1885–1888.
- РКараджич:** *Српски рјечник: истолкован њемачким и латинским ријечма*. Беч, 1818. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1216>.
- РМарков:** Марков, Н. *Пълен френско-български речник*. 2. изд. София: Глобус, 1906.
- САС:** *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*. Сост. Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. Москва: Институт языкознания РАН, 2004.
- РСрезневски:** Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка*. <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=sreznevskij>.
- Сенцов, Жилинская 2015:** Сенцов, А. Э., А. В. Жилинская. Концепт будущего в программе французской правящей партии. – *Молодой учёный*, 2015, 91 11, 1784–1786.
- Сенцов, Скочилова 2015:** Сенцов, А. Э., В. Г. Скочилова. Выражение концепта будущего в партийных программах. – *Молодой учёный*, 2015, 83, 3, 597–599.
- Силаева 2007:** Силаева, Н. *Лингвопрагматический анализ экспрессивности эпистолярного текста: на материале английской частной переписки XVIII–XIX вв.* (Автореферат към дисертационен труд). Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. <http://www.dissercat.com/content/lingvopragmaticeskii-analiz-ekspressivnosti-epistoljarnogo-teksta-na-materiale-angliiskoi-c#ixzz3odgg9OLD>.
- Стаменов 2011:** Стаменов, М. Има ли алтернатива принципът на комуникативно сътрудничество на Грайс? – В: *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури*. Съст. Найда Иванова и др. София: Издателство „Лектура“, 2011, 225–232.
- Стаменов 2018:** Стаменов, М. Място и функции на стереотипа в публичното речево поведение по време на социализма. – В: *Сб. доклади от Четиринадесетите славистични четения „Стереотипът в славянските езици, литератури и култури“* (26–28 април 2018 г.). Ръкопис.
- СтБР:** *Старобългарски речник*. Т. I–II. София: Валентин Траянов, 1999, 2010.
- Степанов 1997:** Степанов, Ю. С. *Константы: Словарь русской культуры*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1997.
- Стойков 1995:** Стойков, Л. *Фирмена култура и комуникация*. http://www.lstoykov.fashion.bg/lstoykov/book_comunic_2_4.htm.
- Фрумкина 1992:** Концепт, категория, прототип. – В: *Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. Сборник обзоров*. Москва: ИНИОН РАН, 1992, 33–41.
- Цветкова 2009:** Цветкова, М. Всяка комуникация е и манипулация. – В: *Медии и обществени комуникации*. 2009, 3. <http://media-journal.info/?p=item&aid=68>.

References

- Altankov 2019:** Altankov, N. *Istoriya na BKP 1919–1989* [History of the Bulgarian Communist Party 1919–1989]. Sofia: Fakel, 2018.
- Anekdotov net:** *Anekdotov.net* – *pervoistochnik anekdotov v runete* [The primary source of anecdotes in the Runet]. <http://anekdotov.net/>.
- Andreychin 1975:** Andreychin, L. *Rechnikat na Nayden Gerov* [Nayden Gerov’s Dictionary]. – In: *Rechnik na balgarskiya ezik. N. Gerov. Fototipno izdanie*. Sofia: Balgarski pisatel, 1975, 22–36.
- Atanasova 2011:** Atanasova, N. *Komunikativni strategii za manipulatsiya v politicheskiya diskurs: pechatni izdania ot Bulgaria, Velikobritaniya i SASht* [Communicative

Strategies for Manipulation in Political Discourse: Print Media from Bulgaria, Great Britain, and the USA]. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na nauchna stepen „doktor“. Sofia: SU „Sv. Kliment Ohridski“, 2011.

- BNC:** *Balgarski natsionalen korpus* [Bulgarian National Corpus]. Sofia: Izdanie na Instituta za balgarski ezik. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.
- Chilton 2005:** Chilton, P. Manipulation, memes and metaphors: The case of Mein Kampf. – In: *Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century*. Ed. by L. de Saussure, P. J. Shultz. Amsterdam: John Benjamins, 2005, 15–43.
- Chomsky 1997:** Chomsky, N. *Media control: The spectacular achievements of propaganda*. 2nd Edition. New York: Seven Stories Press, 2002.
- Churchill 1940:** Blood, Toil, Tears and Sweat (Audio). 1940, May 13. <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1940-the-finest-hour/blood-toil-tears-sweat/>.
- Dimitrova 1999:** Dimitrova, St. *Ezikova demagogiya* [Linguistic Demagogy]. Sofia: Nauka i izkustvo, 1999.
- Elenkov 2018:** Elenkov, Iv. *Orbiti na sotsialisticheskoto vsekidnevie* [Orbits of Socialist Daily Life]. Sofia: Siela, 2018.
- Frumkina 1992:** Kontsept, kategorija, prototip. – In: *Lingvističeskaja i ekstralingvističeskaja semantika. Sbornik obzorov* [Linguistic and Extra-linguistic Semantics. A collection of reviews]. Moscow: INION RAN, 1992, 33–41.
- Georgiev 1992:** Georgiev, B. *Norma i masmedii* [Norms of Language and Mass Media]. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na nauchna stepen kandidat na filologičeskite nauki. Sofia, 1992. http://ebox.nbu.bg/semiotika10/view_lesson.php?id=166.
- Gerganov 1984:** Gerganov, E. *Balgarski normi na slovesni asotsiatsii* [Bulgarian Norms for Verbal Connotations]. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.
- Gospodinov 2015:** Gospodinov, G. Seks po vreme na sotsializam: higijena, meditsina i fizkultura [Sex under the socialist regime: Hygiene, medicine, and physical culture]. – In: *Lyubovta pri sotsializma: Obraztsi, obrazi, tabuta: Sbornik statii*. Sastavitel i saavtor D. Koleva. Sofia: Tsentar za akademichni izsledvaniya, 2015, 224–233.
- Izgubeni v minaloto:** Lost in the Past. – *Facebook*, 05.10.2018. <https://www.facebook.com/Izgubeni.v.minaloto.Lost.in.the.past/>.
- Infoleks, sinonimi:** *Informatsionen lingvistichen portal „Infoleks“*. *Leksikalna baza ot danni sas sinonimni redove* [Informational Linguistic Portal “Infolex”. Lexical databases with synonymic groups]. Sofia: Izdanie na Instituta za balgarski ezik. <http://ibl.bas.bg/infolex/synonyms.php>.
- Infoleks, antonimi:** *Informatsionen lingvistichen portal „Infoleks“*. *Leksikalna baza ot danni s antonimni grupi* [Informational Linguistic Portal “Infolex”. Lexical database with antonymic groups]. Izdanie na Instituta za balgarski ezik. <http://ibl.bas.bg/infolex/antonyms.php>.
- Infoleks, frazeologizmi:** *Informatsionen lingvistichen portal „Infoleks“*. *Registar na frazeologizmite* [Informational Linguistic Portal „Infolex”. A collection of idiomatic expressions]. Sofia: Izdanie na Instituta za balgarski ezik. <http://ibl.bas.bg/infolex/idioms.php>.
- Kirilov 2017:** Prof. Ivo Hristov: BSP e edinstvenata partiya, koyato ne e izcherpala limita si [The Bulgarian Socialist Party is the only political party who have not exceeded its limit]. – *Darik News*, 23 March 2017. <https://dariknews.bg/regioni/plovdiv/prof.-ivo-hristov-bsp-e-edinstvenata-partiia-koiato-ne-e-izcherpala-limita-si-2012306> (23.11.2018).
- Lakoff, Johnson 2003:** Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press, 2003.
- Larousse:** *Dictionnaires de français*. <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>.

- Legurska 1999:** Legurska, P. Prinudiha me da stana vladika [They have forced me to become a bishop]. – In: *Mediite i ezikat*. Sofia: Eto, 1999, 110–113.
- Lyutskanov 2012:** Lyutskanov, Y. Totalitarianism and literature in Bulgaria: Current state of investigation and perspectives. – In: *Totalitarianism and Literary Discourse: 20th Century Experience*. Ed. by Irma Ratiani. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2012, 126–152.
- Panchev 2015a:** Panchev, I. Kamakat v balgarskata lingvokultura [The stone in the Bulgarian linguoculture]. – In: *Slavyanskata kultura v Evropa – istoriya, nastoyashte i badeshte. Sbornik s materiali ot Mezhdunarodnata nauchno-prakticheska „onlayn konferentsiya“*. Sofia – Moskva: Za bukвите – O pismeneh, 2015, 74–78.
- Panchev 2015b:** Panchev, I. Epistolarnata komunikatsiya kato iztochnik na ezikov material pri lingvokulturno izsledvane [Epistolary communication as a source of linguistic data in a linguocultural study]. – In: *Paisievi cheteniya. Ezikoznanie. Nauchni trudove. Tom 53, kn. 1, sb. A*. Plovdiv: PU „Paisiy Hilendarski“, 2015, 282–289.
- Panchev 2015c:** Panchev, I. Za sotsialisticheskata kontseptosfera v Balgaria [Observations on the socialist conceptsphere in Bulgaria]. – *Izvestiya na IBE*, 2015, XXVIII, 252–272.
- Penchev 2015:** Penchev, B. Natsional-erotikata na sotsializma. – In: *Lyubovta pri sotsializma: Obraztsi, obrazi, tabuta: Sbornik statii*. Sastavitel i saavtor D. Koleva. Sofia: Tsentar za akademichni izsledvaniya, 2015, 207–223.
- RBE:** *Rechnik na balgarskiya ezik* [Dictionary of the Bulgarian Language]. Sofia: Izdanie na Institutata za balgarski ezik. <http://ibl.bas.bg/rbe/>.
- RD:** *Vestnik “Rabotnichesko delo”* [Worker’s Action, (newspaper, daily)]. Sofia: Central Committee of the Bulgarian Communist Party, 1970–1979.
- RGerov:** Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya yazik* [Dictionary of the Bulgarian Language]. Plovdiv: Saglasie, 1887, 1895, 1899, 1901, 1904.
- RDal:** Dal’, V.I. *Tolkovyy slovar’ zhivogo velikorusskogo jazyka* [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language]. <http://dal.sci-lib.com/word006001.html>.
- RDuvernois:** Duvernois, A.L. *Slovar’ bolgarskogo jazyka po pamjatnikam narodnoj slovesnosti i proizvedenijam novejshej pechati* [A Dictionary of Bulgarian Language Based on Folklore, Written Records and New Print Media Works]. T. 1. Moskva: Universitetskaja tipografija, 1885–1888.
- RKaradžić:** *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma* [The Serbian Dictionary, Paralleled with German and Latin Words]. Wien, 1818. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1216>.
- RMarkov:** Markov, N. *Palen frensko-balgarski rechnik* [Full French Bulgarian Dictionary]. Vt. izdanie. Sofia: Globus, 1906.
- RSreznevski:** Sreznevskiy, I. I. *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka* [Contents for Old Russian Dictionary]. <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=sreznevskij>.
- SAS:** *Slavyanskij assotsiativnyj slovar’: russkij, belorusskij, bolgarskij, ukrainiskij* [A Thesaurus of Slavonic Languages: Russian, Belorussian, Bulgarian, Ukrainian]. Ed. by G. A. Cherkasova, Yu. N. Karaulov, E. F. Tarasov. Moskva: Institut jazykoznanija RAN, 2004.
- Sentsov, Skochilova 2015:** Sentsov, A. E., V. G. Skochilova. Vyrashenie kontseptu budushchego v partijnyh programmah [A representation of the concept of the future in political party programs]. – *Molodoj uchenyj*, 2015, 83, 3, 597–599.
- Sentsov, Zhilinskaya 2015:** Sentsov, A. E., A. V. Zhilinskaya. Kontsept budushchego v programme frantsuzskoj pravjashchej partii [The Concept of the Future in the Political Program of the French Ruling Party]. – *Molodoj uchenyj*, 2015, 91, 11, 1784–1786.
- Silaeva 2007:** Silaeva, N. *Lingvopragmaticheskij analiz ekspresivnosti epistoljnarnogo teksta: na materiale anglijskoj chasnoj perezpiski XVIII–XIX vv.* [A Linguo-gra-

mmatical Analysis of the Expressiveness of Epistolary Texts: Based on Data from an English Private Letter Collection from 18-19 cc.]. Avtoreferat kam disertatsionen trud. Nauchnaya biblioteka dissertatsij i avtoreferatov disserCat. <http://www.dissercat.com/content/lingvopragmaticheskii-analiz-ekspressivnosti-epistoljarnogo-teksta-na-materiale-angliiskoi-c#ixzz3odgg9OLD>.

- Stamenov 2011:** Stamenov, M. Ima li alternativna printsipat na komunikativno satrudnichestvo na Grays? [Is There Any Alternative to the Cooperation Principle of H. P. Grice?] – In: *Istina, mistifikatsiya, lazha v slavyanskite ezitsi, literaturi i kulturi*. Ed. by Nayda Ivanova i dr. Sofia: Izdatelstvo „Lektura“, 2011, 225–232.
- Stamenov 2018:** Stamenov, M. Myasto i funktsii na stereotipa v publichното rechevo povedenie po vreme na sotsializma [Place and functions of the stereotypical in public-speech behavior during the socialism]. – In: *Sb. dokladi ot Chetirinadesetite slavistichni cheteniya „Stereotipat v slavyanskite ezitsi, literaturi i kulturi“ (26–28 april 2018 g.)*. Manuscript.
- StBR:** *Starobalgarski rechnik* [Dictionary of Old Bulgarian Language]. T. I–II. Sofia: Valentin Trayanov, 1999, 2010.
- Stepanov 1997:** Stepanov, Yu. S. *Konstanty: Slovar' russkoj kul'tury* [Constants: A Dictionary of Russian Culture]. Moskva: Shkola „Jazyki russkoj kul'tury“, 1997.
- Stoykov 1995:** Stoykov, L. *Firmena kultura i komunikatsiya* [Company Culture and Communication]. http://www.lstoykov.fashion.bg/lstoykov/book_comunic_2_4.htm.
- Tsvetkova 2009:** Tsvetkova, M. Vsyaka komunikatsiya e i manipulatsiya [Every communication is manipulation]. – *Medii i obshtestveni komunikatsii*, 2009, 3. <http://media-journal.info/?p=item&aid=68>.
- Videnov 1997:** Videnov, M. *Ezikat i obshtestvenoto mnenie* [Language and Public Opinion]. Sofia: AI Prof. Marin Drinov, 1997.
- Vinogradov 1999:** Vinogradov, V. V. *Istoria slov* [History of Words]. Moskva: Institut russkogo jazyka, 1999.
- Vorkachov 2004:** Vorkachev, S. G. *Schast'e kak lingvokul'turnyj kontsept* [Happiness as a Linguocultural Concept]. Moskva: ITDGK Gnozis, 2004.
- Wierzbicka 2005:** Wierzbicka, A. Universal'nye semanticheskie primitivy kak kljuch k leksicheskoj semantike (sfera emotsij) [Universal semantic primitives as a key for lexical semantics]. – *Zhanry rechi*, 2005, 4, 136–159.
- Zhelev 1990:** Zhelev, Zh. *Fashizmat* [The Fascism]. Sofia: Izdatelstvo na BZNS, 1990.
- Zhikova 2013:** Zhikova, Zh. Epistolarna kultura. Korespondentsiyata do Rayno Popovich [Epistolary culture. The letters to Rayno Popovich]. – *Littera et Lingua Series Dissertationes*, 2013, 5. http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/sites/default/files/lili_series_diss_5_2_zhikovazh_0.pdf.

Гл. ас. д-р Иво Панчев
Секция за общо и съпоставително езикознание
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17
1113 София, България
ivopanchev@abv.bg

Assist. Prof. Ivo Panchev, PhD
Department of General and Contrastive Linguistics
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lybomir Andreychin”
52 Chipchensku prohod Blvd., bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
ivopanchev@abv.bg